

A. P. Každán, *Náboženství a ateismus ve starověku*. (Z ruského originálu *Religija i ateizm v drevnem mire* preložili Ema a Zdeněk Lahulkovci.) Vyšlo ako 14. zväzok edície *Malá moderní encyklopedie*, Praha 1960, 298 strán.

Český preklad práce A. P. Každana, docenta na niekoľkých sovietskych pedagogických inštitútoch, teraz staršieho vedeckého pracovníka Historického ústavu Akadémie vied SSSR, o náboženstve a ateizme v staroveku vyplňa u nás medzeru marxistického výkladu rozličných náboženstiev v starovekých otrokárskych spoločenských formáciách počínajúc náboženstvom starého Egypta a končiac vznikom kresťanstva.

Ako úvod k náboženstvu staroveku sa podáva rozbor a výklad náboženských predstáv prvobytnej spoločnosti (1. kapitola). Zamietajú názory niektorých buržoázných vedcov na vznik náboženských predstáv (Tylor, Durkheim, Lévy-Bruhl), stotožňuje sa Každán s názorom ostatných sovietskych vedcov, že „v najstarších náboženských predstavách sa fantasticky odzrkadľovala pracovná činnosť ľudí a náboženstvo bolo prostriedkom na ovplyvňovanie tejto činnosti.“ Náboženské predstavy podľa Každana vznikajú až v mladšom paleolite a ich najstaršie podoby sú totemizmus, mágia a animizmus, k čomu neskoršie pristupuje kult predkov, k a kozmických síl (ohňa, hromu, dažďa, Slnka, Mesiaca, neba a pod.), legendy o záhrobnom svete, prvobytné kozmogónie, konečne kult náčelníkov a pod jeho vplyvom uctievanie antropomorfných božstiev — polyteizmus. Zároveň však autor poukazuje, ako sa náboženstvo, ktoré vzniklo ako odraz nevedomej ekonomickej bezmocnosti človeka voči prírode, menilo s rozpadom prvobytnej spoločnosti na ideovú zbraň vládnúcich tried a upevňovalo sociálnu nerovnosť, triedny útlak a politickú moc kráľov.

V nasledujúcich kapitolách Každán píše o náboženských predstavách jednotlivých starovekých národov začínajúc náboženstvom starého Egypta (2. kapitola), potom starovekej Mezopotámie (3. kapitola), pokračuje výkladom starozhľadovského náboženstva (4. kapitola), náboženstva starovekej Indie (5. kapitola) a náboženstva a ateizmu v starej Číne (6. kapitola); obsérnejší výklad a rozbor venuje náboženstvu starovekého Grécka (7.—9. kapitola) a Ríma (10.—11. kapitola), ktorého výklad

(a tým aj celú prácu) zakončuje významnou kapitolou (12. kapitola) o vzniku kresťanstva.

V každej kapitole podáva Každán výklad náboženstva z hľadiska jeho historického vývoja so stálym zreteľom na hospodársky a spoločenský vývoj toho-ktorého starovekého štátu a na odraz spoločenských zmien v jednotlivých náboženstvách. V každom z týchto starovekých náboženstiev, pravda, nakoľko sa vyskytli, vyzdvihuje ateistické idey a poukazuje, ako sa v jednotlivých spoločenských formáciách prejavovali a kto bol ich nositeľom. Azda len s výnimkou judaizmu, predstavujúceho v starších náboženstvách najdôslednejší monoteizmus (i keď stopy polyteizmu sa dajú zistiť aj tu), možno sa vo všetkých starovekých spoločnostiach stretnúť s viac-menej otvorenou kritikou náboženstva; výraznejšie v starej Číne, najdôslednejšie však v starom Grécku a Ríme.

Preklad Každanovej práce treba rozhodne vítať. Kým o vzniku náboženstva vôbec jestvuje u nás viacero prác i pôvodných, o výklade náboženstiev v staroveku z hľadiska marxistickej koncepcie nemáme zatiaľ v našej literatúre žiadnu monografiu s výnimkou vysokoškolských skript R. Hoška *Úvod do štúdia řeckého náboženství*, Brno 1958. A pohľad na náboženské predstavy v starovekých otrokárskych štátoch je dôležitý okrem iného aj po tej stránke, že mnohé báje a legendy starovekých náboženstiev prešli tiež do kresťanstva, čím možno lepšie chápať podstatu jeho učenia a zbaviť ho glorioly božského pôvodu.

Záverom treba však poukázať aj na niektoré menšie nepresnosti Každanovej práce, ktoré, pravda, neuberajú na jej celkovej hodnote. Predovšetkým tu ide o niektoré menšie nedôslednosti najmä v najobsiahlejšej časti o náboženstve a ateizme v starovekom Grécku. Tak je nesprávne tvrdenie autora, že achájska spoločnosť bola otrokárka (s. 130). Samotné homérske eposy, ktoré, ako to autor správne uvádza, sú zrkadlom pozemského sveta achájskych štátov s ich sociálnymi protikladmi, to však nepotvrdzujú. V homérskejších eposoch, a to koniec koncov priznáva aj Každán, moc a vláda Diava je obmedzená a on sám — hoci je veľmi mocný — sa v podstate nelíši od iných bohov. A preto aj achájska spoločnosť nie je ešte sfornovaná otrokárskou spoločnosťou, ale spoločnosťou rodovou v rozklade. Preto správnejšie hovorí Sergejev (*Dějiny starověkého Řecka*, Praha 1952, 106), že „homérske básne sú odrazom obdobia vojen-

skej demokracie, keď sa grécky rod rozkladal.“ Žiadalo by sa tiež presne rozlišovať dve obdobia formovania sa štátu v gréckych dejinách, a to na Kréte od 2. tisícročia pr. n. l. a potom v 8.—6. stor. pr. n. l. v maloázijských gréckych mestách a na vlastnej gréckej pevnine. Nesprávne je tiež tvrdenie, že u Grékov jestvovali naivné legendy o božských tvorcoch sveta (s. 165), pretože u Grékov o stvorení sveta niektorým bohom alebo bohmi nikto nehovoril. Nemožno tiež tvrdiť, že podľa Herakleita „duša človeka je jeho charakter“ (s. 164). Podobne sotva možno hovoriť o Anaxagorom „nadsvetovom Rozume“.

V rade gréckych ateistov chýbajú niektoré významné mená, ako Ferekydes zo Syru, Hippon zo Samu, Diogenes z Apolónie, Melissos, Trasymachos a Theodoros z Kyrenaiky. U posledného sa stretávame už s tvrdením, že úlohou náboženstva je udržať ľudí v poslušnosti. Je nepochybné, že grécky ateizmus by si vyžadoval osobitné a podrobné rozpracovanie.

Osobitný zoznam hlavnej literatúry v dobrom výbere urobí iste dobré služby tomu, kto bude chcieť podrobnejšie študovať niektoré problémy, ako zasa pripojený register uľahčuje hľadanie jednotlivých vecí v knihe.

J. Špaňár

Franciscus Novotný, *Platonis Epinomis commentariis illustrata*. Pragae 1960 (ČSAV), 254 strán.

Nestor českých klasických filológov, bývalý profesor brnenskej filozofickej fakulty, František Novotný, ktorý sa v budúcom roku dožije 80 rokov, známy prekladateľ Platónových dialógov (preložil všetky s výnimkou Zákonov) a autor trojväzkového diela o Platónovi, vydal v ČSAV latinsky napísané komentované vydanie Platónovej Epinomidy.

Dialóg Epinomis (doslova dodatok k Zákonom), dielo veľmi významné a veľmi záhadné, vyznačujúce sa mnohými vecnými nezrovnalosťami a nepresnosťami, priraduje sa svojim obsahom a najmä úvodnými slovami k Platónovým Zákonom a rieši v nich nadhodenú, riešenú, ale nedoriešenú otázku, ako totiž majú byť vychovávaní a pripravovaní na svoju funkciu v štáte členovia tzv. „nočného zhromaždenia“. Tzv. „nočné zhromaždenie“ v Platónových Zákonoch je názov pre najvyššiu štátnu radu, ktorá rokuje každý deň od večera až do východu Slnka o zákonoch vlastnej obce

i cudzích obcí a má bdieť nad nezmeniteľnou pevnosťou daných zákonov.

V Epinomide vedú rozhovor tí istí traja muži ako v Platónových Zákonoch; rozprávajú sa o pojme múdrosti (frónésis) a o tom, na základe akého učenia sa človek môže stať múdrom. Aj keď jeden z diskutujúcich vyslovene podotýka, že touto rozpravou sa má doplniť predchádzajúca rozprava o zákonoch, predsa sa tu nehovorí o potrebnej múdrosti členov „nočného zhromaždenia“, ale o tom, na základe akého učenia sa človek môže stať múdrom. Aj postup myšlienok je dosť zložitý, pretože sa tu preplietajú dve myšlienkové pásma, jednak múdrosť matematickej astronómie, jednak ľudské šťastie ako výsledok zbožnej mravnosti, ktoré však sú i na začiatku i na konci medzi sebou spojené.

Podľa tohto Platónovho dialógu je to značnosť čísla, ktorú dal boh ľudstvu, aby sa zachránilo. Keby človek nepoznal číslo, nemohol by o ničom podať vedecký výklad (logos), a preto by ani nemal múdrosť, ktorá je najdôležitejšou časťou ľudskej múdrosti, nebol by dokonale dobrý a nemohol by byť šťastný. Ako vidieť z tohto dialógu, ako aj z niektorých iných, ktoré ho časovo predchádzali, dochádza u Platóna na sklonku jeho života k ešte tesnejšiemu zblíženiu s pytagorejským idealizmom; mystika ideí sa spája s mystikou čísel a objektívny idealizmus úplne prechádza do nábožensko-mystického učenia. A tak sa tu popri známych už myšlienkach z jeho prvých dialógov, že duša je staršia (t. j. prvotnejšia) než telo, že je príčinou celého sveta, objavujú už vyslovene náboženské myšlienky, že len málo ľudí je šťastných na tomto svete, ale že je krásna nádej, že človek môže dosiahnuť šťastie po smrti.

Pre vecné odchýlky od výkladov podaných v iných dielach (napr. uznávanie 5 základných elementov — oheň, vzduch, voda, zem a éter), ako aj pre štylistickú odlišnosť od štýlu vrcholného umenia Platónovho niektorí autori pokladali tento dialóg už v staroveku za neplatónsky, konkrétne za dielo Filipa z Opunta, Platónovho žiaka. Tento názor sa do značnej miery rozšíril aj medzi novovekými bádateľmi, hoci mnohí ho pokladajú za Platónovo dielo, a to za Platónov dodatok k Zákonom. Novotný, ktorý patrí do radu posledne menovaných, už vo svojom úvode k prekladu Epinomidy z r. 1942, str. 10, zdôrazňoval, že „pochybnosti o pravosti Epino-